

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347 (477)

Музика Леся Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету
“Києво-Могилянська академія”,
м. Київ, Україна

ПРО СОЦІАЛЬНУ ОБУМОВЛЕНІСТЬ СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті аналізується соціальна обумовленість становлення цивільно-правової політики. Обґрунтована необхідність виокремлення таких основних факторів соціальної обумовленості становлення досліджуваного явища, як: аксіологічні, історичні, соціально-економічні, правові, політичні, доктринальні (у сфері правознавства), правозастосовні, соціологічні. У статті аналізуються власне соціологічні фактори. Наголошено, що осмисленню та обґрунтуванню досліджуваного явища сприятиме їх детальна характеристика. Це бачення реалізовано через відповідне соціологічне дослідження, здійснене автором упродовж 2017–2019 рр.

Ключові слова: цивільно-правова політика, соціальна обумовленість, фактори соціальної обумовленості, соціологічне дослідження.

Проблема соціальної обумовленості багатьох явищ давно привертає увагу вчених, зокрема в галузі соціології права [1], кримінального права [2], кримінології¹. Натомість у цивілістичній доктрині вона безпідставно не одержала належного висвітлення.

Ми пропонуємо започаткувати дослідження соціальної обумовленості цивільно-правової політики. Воно видається актуальним і таким, що значною мірою слугуватиме утвердженню нового наукового напрямку у правознавстві, має збільшити коло прихильників цього виду політики.

На нашу думку, соціальна обумовленість становлення цивільно-правової політики – це визначена об’єктивними обставинами необхідність обґрунтування: а) відповідної доктрини, що стосується минулого, сьогодення чи майбутнього;

¹ Зокрема, серед напрямів досліджень паспорт спеціальності 12.00.08 передбачав “вчення про кримінальний закон: поняття та призначення кримінального закону, його соціальна та кримінологічна обумовленість”. Це положення збережено і в Примірному переліку та описі предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 “Право” (затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 р. № 1477).

б) самостійного напрямку державної діяльності як виду правової політики (поточної та перспективної) у сфері законодавчого регулювання цивільно-правових відносин, а також практики застосування цивільного законодавства

Стосовно доктринального аспекту проблеми слід зазначити, що йдеться передусім про наукове пізнання і теоретичне розроблення напрямку діяльності держави у цивільно-правовій сфері. Метою такої доктрини визнаємо створення оптимального цивільного законодавства та ефективне його застосування в юридичній практиці.

Наукове формування цивільно-правової політики необхідне, зокрема, для одночасного врахування публічних і приватних інтересів, гарантування їх балансу; забезпечення правової охорони та захисту приватних інтересів; убезпечення зловживання з боку держави у приватних відносинах. Методологічні дослідження у цій сфері мають бути зорієнтовані на органічне поєднання і взаємозв'язок приватних та публічних інтересів, дотримання балансу яких має бути пріоритетним напрямом у регулюванні взаємовідносин держави та особи.

Другий аспект цивільно-правової політики стосується оптимальної діяльності, передусім держави та інших її суб'єктів, щодо формування і реалізації зазначеного виду правової політики (шляхом державної аналітики, тактики, стратегії, управління, а також моніторингу виконання відповідних рішень у сфері цивільних правовідносин). Цивільно-правова політика як вид державної діяльності має ґрунтуватися на розроблених доктринальних положеннях, що втілюються у відповідних концепціях, програмах, нормативно-правових і правозастосовних актах.

Проблема соціальної обумовленості становлення цивільно-правової політики розкривається через дослідження відповідних факторів. Під такими факторами пропонуємо розуміти систему певних умов, чинників, обставин, подій, фактів і таке інше, що є рушійною силою формування та розвитку цивільно-правової політики.

На нашу думку, слід виокремити такі основні фактори соціальної обумовленості становлення цивільно-правової політики: аксіологічні, історичні, соціально-економічні, правові, політичні, доктринальні (у сфері правознавства), правозастосовні, соціологічні.

У цій статті ми зосередимо увагу лише на соціологічних факторах. Вважаємо, що їх детальна характеристика сприятиме осмисленню та обґрунтуванню досліджуваного явища – соціальної обумовленості цивільно-правової політики.

Викладені теоретичні положення та висновки ґрунтуються на результатах соціологічного дослідження, здійсненого нами упродовж 2017–2019 рр. Воно проводилося у кілька етапів².

1. *Підготовка дослідження* – полягала у формулюванні мети, складанні програми, плану та встановленні строків проведення дослідження. На цьому

² У юридичній літературі висвітлюється процедура підготовки, проведення та оцінки результатів соціологічних досліджень. Один із таких підходів, у загальних рисах, нами взято за приклад. Див.: Ершова И.В. Использование арсенала эмпирической социологии в теоретических и прикладных цивилистических исследованиях. Методологические проблемы цивилистических исследований: Сборник научных статей. Ежегодник. Вып. 3. 2018. Отв. ред. А.В. Габов, В.Г. Голубцов, О.А. Кузнецова. М.: Статут, 2018. С. 16–32.

етапі також були визначені способи аналізу та обробки соціологічної інформації.

Мета зазначеного дослідження – з'ясування позиції юристів (науковців і практиків) з питань важливості і необхідності вітчизняної цивільно-правової політики як доктрини та відповідної діяльності держави на сучасному етапі.

У теорії емпіричної соціології виділяють випадкову (її види: проста, систематична, серійна) та не випадкову вибірку (її види: цілеспрямована, квотна). Обрання виду вибіркового методу, кожен з яких вирізняється певним рівнем точності та особливостями, відбувається з урахуванням необхідності вирішення завдань конкретного соціологічного дослідження. Також розрізняють масові та спеціалізовані (експертні) опитування.

Наше дослідження базувалося на не випадковій вибірці і спеціалізованому (експертному) опитуванні. Респондентами виступили 300 науковців і практиків. Це були фахівці не лише з цивільного права, а й представники інших спеціальностей, зокрема: теорії права, матеріального і процесуального права – господарського, сімейного, трудового, конституційного, фінансового, земельного, кримінального, адміністративного, а також судоустрою, адвокатури, історії держави і права, міжнародного приватного та міжнародного публічного права, юридичної психології, кримінально-правової політики, філософії права, історії політичних та правових вчень.

Соціологічним дослідженням були охоплені різні регіони України: Київ, Харків, Одеса, Чернівці, Івано-Франківськ, Львів. Респондентами стали науково-педагогічні працівники Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Львівського національного університету імені Івана Франка, Львівського державного університету внутрішніх справ. Через використання соціологічного методу стало можливим також з'ясувати думку про цивільно-правову політику суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та наукових співробітників апарату цього суду (всі – спеціалісти в галузі цивільного і цивільно-процесуального права).

На початку анкетування ми планували залучити до нього науково-педагогічних працівників/наукових працівників, народних депутатів України, посадових (службових) осіб Міністерства юстиції України, суддів Конституційного Суду України, суддів Верховного Суду України, суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; наукових співробітників апарату Конституційного Суду України, Верховного Суду України.

Однак у процесі проведення опитування стало зрозумілим, що заради чистоти цього соціологічного дослідження доцільно відмовитись від деяких респондентів. Таким чином, із практиків було опитано лише суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та наукових співробітників апарату цього суду. Решта респондентів – це науково-педагогічні та наукові працівники згаданих вище навчальних закладів. Причому вчені-викладачі були

зазначені першими серед респондентів. І приємною була реакція одного з опитаних, який зазначив: “Дуже правильно визначено місце науково-педагогічних працівників порівняно з іншими анкетованими”. Ми спеціально таким чином визначили важливість науки у досліджуваній проблемі.

Вважаємо, що застосовані нами підходи дозволили забезпечити достатній рівень репрезентативності (від лат. *representativus* – представницький) проведеного дослідження.

2. *Збирання соціологічної інформації.* Варто зазначити, що складання анкети, формулювання та послідовність запитань – доволі складний і копіткий процес, який вимагає глибокого занурення в проблематику, а також передбачає оволодіння технікою анкетування [3, с. 91–94]. Разом із анкетною ми надали коротку інформаційну довідку про цивільно-правову політику. В ній запропоновано, зокрема, її визначення у двох значеннях (діяльність держави і доктрина). Не маючи на меті ввести респондентів в оману, ми сформулювали запитання так, аби не нав’язувати своє бачення, залишили їм простір для власних позицій. Водночас наші запитання перебувають у певній кореляції між собою. Одне явище – цивільно-правову політику ми представили з різних сторін.

Зазвичай подібна робота здійснюється не одноособово, а колективом однодумців. Представлене соціологічне дослідження проведене самостійно, тому було досить тривалим у часі.

3. *Проведення анкетування.* Воно було анонімним і тривало протягом трьох років. Анкети надсилалися не всім адресатам одночасно: потрібно було організувати сам процес анкетування і забезпечити контроль його проведення. На нашу ініціативу щиро відгукнулися і всіляко сприяли їй всі очільники навчальних закладів, завідувачі кафедр, де проводилося анкетування. Вельми вдячні всім. І, звісно, велика дяка респондентам цього соціологічного пізнання.

4. *Підготовка зібраної інформації для її обробки; безпосереднє її опрацювання.* У нашому випадку цей етап також доволі складний і тривалий. Мінімізувати часові та розумові навантаження під час подібного дослідження можуть компютерні технології. Наприклад, якщо організувати анкетування в електронній формі, то і оброблення отриманої інформації, формування графіків, таблиць тощо здійснюється за допомогою відповідної програми. Через суб’єктивні причини наше анкетування відбувалося у традиційний спосіб, на паперовому носіїві.

5. *Аналіз обробленої інформації.* Після одержання і оброблення інформації вона має бути належно проаналізована. Окремої уваги потребують запитання, що передбачають мультиваріантність відповідей (про таку можливість зазначено в анкеті). У подальшому інформація подається вже у відсотковому співвідношенні.

6. *Готування наукового звіту за результатами дослідження і представлення його результатів.* В емпіричній соціології виділяють щонайменше три форми представлення результатів дослідження: статистичну, наукову та літературну. Статистична форма передбачає надання інформації у “сирому” вигляді. Така форма, без сумніву, є важливою, оскільки дозволяє незалежним користувачам оцінити достовірність і обґрунтованість зроблених висновків, рекомендацій, прогнозів тощо. Водночас її суттєвим недоліком є те, що взагалі відсутня, або ж наявна у незначному обсязі необхідна аналітика.

Поєднання двох перших форм – статистичної і наукової є можливим за умови проведення дослідження колективом науковців. Ми використали другу, наукову форму.

На відміну від звіту, що притаманний статистичній формі, обрана нами форма не зобов'язує дотримання чіткої структури та оприлюднення всієї інформації. Послідовність представлення результатів дослідження може, і має бути, підпорядкована лише вимогам і логіці викладу матеріалу в науковій статті. Виклад такого матеріалу залежить загалом від авторської інтерпретації. Наукова форма представлення результатів такого дослідження вважається оптимальною для професійного академічного середовища.

Ця форма подачі інформації передбачає науковий аналіз, формування зауважень, висновків і пропозицій. Ознайомлення з такими напрацюваннями може слугувати приводом для наукових дискусій, бути основою для подальших теоретико-прикладних досліджень у відповідній сфері.

Наведемо основні результати проведеного нами соціологічного дослідження.

1. Респондентам було запропоновано відповісти на запитання: *“Для чого необхідна діяльність держави (перспективна і поточна) у сфері цивільних відносин?”*; можна було обрати не один варіант відповіді. У цьому питанні фактично йшлося про цивільно-правову політику як діяльність держави.

Більшість опитаних (87 %) обрали такий варіант відповіді: *“для врахування публічних і приватних інтересів і забезпечення їх балансу”*. Майже стільки ж фахівців (85 %) вважають, що така державна діяльність необхідна *“для стратегічного і системного підходу у цивільно-правовому регулюванні суспільних відносин”*; 65 % опитуваних – *“для захисту приватних інтересів”*; 33 % учасників дослідження зазначили: *“для убезпечення зловживання з боку держави у приватних відносинах”*.

Набір альтернативних відповідей передбачав також можливість виказати власну позицію з наведеного питання. Нею скористались лише 9 осіб (3 %). Узагальнено – це такі думки: *“для реагування на зміни у суспільних відносинах; для забезпечення планування бізнесом своєї господарської діяльності; для гарантування захисту прав; для забезпечення прав суб'єктів та їх гарантування; для гарантії суб'єктивних приватних прав”*.

Хоча серед запропонованих нами варіантів йшлося про захист приватних інтересів, один респондент зауважив, що діяльність держави має бути спрямована на захист приватних інтересів виключно фізичних осіб. Це доволі спірна пропозиція, адже суб'єктний склад цивільних відносин є значно ширшим, а приватний інтерес, окрім фізичних осіб, може належати і юридичним особам. Інший фахівець зазначив, що діяльність держави має бути спрямована на захист інтересів держави; убезпечення від зловживань з боку фізичних та юридичних осіб на шкоду інтересам держави. Вважаємо такий підхід важливим, оскільки респондент, окрім запропонованих нами варіантів відповіді (не замість них, а додатково), наголосив також на необхідності захисту інтересів держави у цивільних відносинах. Утім, на нашу думку, варто дбати не лише про державу, а й про інших суб'єктів публічного права як учасників приватних відносин, наприклад, територіальні громади. Адже фактично йдеться про пошук і забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, недопущення зловживання жодним із учасників правовідносин. У

© Muzyka Lesia, 2020

правозастосуванні, на жаль, трапляються порушення як приватних, так і публічних інтересів. І носії відповідних інтересів мають бути захищені на законодавчому рівні, а в подальшому – і в практичній площині.

Одна із відповідей містила доволі категоричне положення щодо діяльності держави в аспекті цивільно-правової політики: “Виключно для встановлення меж правового регулювання цивільних відносин (з урахуванням диспозитивного ухилу)”. Видається, що таке бачення участі держави (визнання її основним суб’єктом цивільно-правової політики) є досить спірним і не відповідає реаліям сьогодення.

Таким чином, відповідаючи на зазначене питання, респонденти більшою мірою окреслили сутність цивільно-правової політики у прикладному значенні – як діяльність держави.

2. Наступним було таке запитання: “*Чи є, на Вашу думку, підстави виокремлювати цивільно-правову політику: як теоретичний напрям у науці (доктрині)? як діяльність держави?*”. Воно мало на меті з’ясувати думку фахівців щодо наявності підстав виокремлювати цивільно-правову політику як самостійний вид правової політики. Для цього ми розмежували розуміння про таку політику – як теоретичний напрям у науці (доктрині), та як діяльність держави.

Показовою видається позиція практиків – жоден суддя категорично не заперечив проти цивільно-правової політики в обох значеннях. Більше половини опитаних суддів висловили однозначне “так” у межах обох аспектів аналізованого питання (62 % щодо науки і 52 % – як діяльність держави). При цьому 38 % відповідей зосереджено на варіанті “швидше так, аніж ні” – для доктрини. Щодо цивільно-правової політики, як діяльності держави, 38 % суддів висловили сумнів, але схилились більше до позитивної відповіді: “швидше так, аніж ні”; 10 % визначили своє ставлення, як “швидше ні, аніж так”.

Позиції вчених з цього питання (щодо цивільно-правової політики і як доктрини, і як діяльності держави) розподілилися таким чином: більшість (43 %) висловились “за” її виокремлення: “швидше так, аніж ні” відповіли 32 % респондентів; 15 % схилились до відповіді “швидше ні, аніж так”. І лише 10 % висловились проти. Тобто абсолютна більшість респондентів позитивно сприймає феномен цивільно-правової політики.

Дехто із науковців взагалі не відповів на запитання. Один респондент слушно зауважив, що ці два значення цивільно-правової політики не можуть існувати окремо; діяльність держави супроводжується теоретичними розробками з метою правильного і однакового застосування норм. Не заперечуємо, що це – ідеальна ситуація, до якої необхідно прагнути.

3. В окремих країнах упродовж багатьох років розробляються і запроваджуються на законодавчому рівні засади правової політики, визначаються основні напрями розвитку правової системи держави на певний період. Наприклад, у Казахстані успішно реалізується “Концепція правової політики Республіки Казахстан на період з 2010 до 2020 року” (до цього – витримала перевірку часом відповідна концепція 2002 р.). У цих документах, з-поміж іншого, є положення і про цивільно-правову політику. Такі концепції слугують основою для розробки стратегічних програм у галузі правової політики держави, перспективних і щорічних планів законопроектних робіт уряду, проектів нормативно-правових актів. У нашій країні

вчені (особливо представники кримінального права) неодноразово ініціювали й обґрунтовували необхідність запровадження такої практики і в Україні. Тому одне із питань стосувалося *доречності розробки та ухвалення Концепції правової політики України на відповідний період, у межах якої має бути розділ, присвячений цивільно-правовій політиці*.

Практики схвально сприйняли цю пропозицію – 61 % вважають за необхідне ухвалення подібної Концепції. Решта, 39 % сумніваються, але все ж таки схильні до позитивної відповіді.

Серед вчених категорично не підтримали необхідність запровадження Концепції 10 %; більшість (39 %) висловились “за”; “швидше так, аніж ні” – відповіді 31 %; сумнівалися, але “швидше ні, аніж так” – 20 % опитаних.

Один респондент залишив коментар до цього питання про те, що “концепція формується на основі відповідної доктрини і ідеології. Тому починати, вочевидь, слід з доктрини”. Підтримуємо цю позицію, насправді слід розвивати доктрину. Але й цивільно-правову політику як діяльність держави не варто ставити в режим “очікування” доктринальних напрацювань, а здійснювати практичні кроки паралельно із наукою.

4. Важливим у праві є раціональне і системне розв’язання проблеми відповідальності учасників правовідносин. Для з’ясування позиції респондентів у цьому аспекті слугувало таке запитання: *“Чи необхідно враховувати передусім потенціал цивільного права (зокрема, можливість встановлення цивільно-правової відповідальності) під час вирішення питання про встановлення (виключення) кримінальної чи адміністративної відповідальності за певні діяння?”*.

Воно викликало чи не найбільше дискусій і зауважень з боку опитуваних. Дехто пропонував власний варіант відповіді, наприклад: “застосовувати і цивільно-правову, і кримінальну, і адміністративну відповідальність”. Видається, що автор цієї думки не зрозумів змісту аналізованого питання. Насправді воно спрямоване на з’ясування ставлення фахівців до такого підходу: кримінальне чи адміністративне право не варто розглядати як панацею у врегулюванні правових конфліктів; вирішувати проблеми, які виникають у суб’єктів правовідносин, слід максимально за рахунок цивільно-правової відповідальності, шляхом використання передусім цивільно-правового потенціалу. Кримінальна відповідальність має завжди сприйматися як *ultima ratio* впливу на правопорушника. Якщо відповідні питання можливо врегулювати цивільно-правовим шляхом, саме він має бути обраний законодавцем. Це означає, що види юридичної відповідальності мають функціонувати як єдиний системний механізм³.

На жаль, роками спостерігаємо полярну ситуацію. Наприклад, Кримінальний кодекс України набув чинності майже на три роки раніше, ніж Цивільний кодекс України. А мало б бути навпаки. На нашу думку, цей факт можна пояснити, зокрема, і відсутністю належних розробок у сфері цивільно-правової політики.

Аналізований аспект проблеми містить неабиякий запобіжний потенціал цивільно-правового спрямування [4]. Позитивним прикладом може слугувати

³ Видається перспективною наукова позиція Д.С. Азарова, викладена у його статті: Кримінальна та адміністративно-деліктна відповідальність. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Том 2. С. 99–109.

здійснена свого часу декриміналізація низки злочинів у сфері господарської діяльності (на підставі Закону від 7 липня 1992 р. № 2547-12) – зокрема заняття приватнопідприємницькою діяльністю (ст. 150 КК УРСР 1960 р.) і комерційне посередництво (ст. 151 цього Кодексу), а також спекуляції (ст. 154 цього Кодексу) – через ухвалення КК України 2001 р. Саме у цьому напрямі вбачається оптимізація подальшого правового регулювання суспільних відносин.

Інший опитуваний зазначив, що це “незрозуміле запитання. Цивільно-правова відповідальність існує вже давно поряд з іншими видами відповідальності. Кримінальна і адміністративна стосуються публічного інтересу, а цивільно-правова – приватного”. Ми не погоджуємося з таким міркуванням. Кожен із видів відповідальності може стосуватися як публічних, так і приватних інтересів [5]. Наприклад, до суб’єктів цивільних відносин, а отже, і до відносин цивільно-правової відповідальності належить держава (ст. 174 ЦК України). У той самий час Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони не лише публічного, а й приватного інтересу, зокрема прав і свобод людини і громадянина, власності (ч. 1 ст. 1).

Отже, відповіді на запитання розподілилися так. Переважна більшість респондентів (51 %) слушно вважають, що необхідно враховувати передусім потенціал цивільного права під час вирішення питання про встановлення (виключення) кримінальної чи адміністративної відповідальності за певні діяння. Висловили сумнів, але схиляються до позитивної відповіді на запитання – 32 % опитаних. Негативне ставлення до аналізованого питання виявили 17 % фахівців – варіанти “швидше ні, аніж так” та “ні” обрали 9 % і 8 % респондентів відповідно.

5. Наступне питання було таким: *“Чи є достатнім рівень реалізації цивільно-правової політики у правотворчій діяльності? (зокрема в законопроектній, кодифікаційній діяльності, врегулюванні колізій, усуненні прогалів)”*.

Один із респондентів обрав варіант “інше” і песимістично зазначив, що “політики ще нема, тому оцінити рівень важко”. Несподіваним для нас був результат за варіантом відповіді “так”, його обрали 4 % респондентів. Швидше достатній, аніж недостатній рівень реалізації цивільно-правової політики у правотворчій діяльності вбачать 16 % опитаних; 27 % фахівців вважають його недостатнім. І максимальна кількість респондентів – 53 % схиляються до думки, що цей рівень є швидше недостатній, аніж достатній. Шкода, але насправді це так: будь-які доктринальні напрацювання у сфері права мало враховуються, навіть гірше – часто ігноруються у правотворчій діяльності.

Цілком погоджуємося з думкою про те, що більшість потреб української громади, виявлені в процесі наукових досліджень, не отримують представлення на рівні законотворчої роботи. Наслідком збереження подібної тенденції може стати остаточна втрата національною науковою спільнотою статусу суб’єкта суспільно-політичного дискурсу [6].

6. Анкета містила і таке запитання: *“Як враховуються у судовій практиці результати наукових досліджень і доктринальні тенденції, що належать до сфери цивільно-правової політики?”*. Вже у процесі обробки зібраної інформації стало зрозумілим, що більш коректним була б така редакція цього питання: “Коли МАЄ враховуватись... (далі – за текстом)”. Примітно, що лише у суддів Вищого

спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та у наукових співробітників апарату цього суду не виникло жодних застережень щодо факту врахування теоретичних доробок у їх діяльності. Один із респондентів, співробітник апарату цього суду, зазначив (додатково до запропонованих нами варіантів відповіді), що наукові досягнення мають також враховуватись під час підготовки пропозицій до законопроектів.

Решта опитаних майже рівною мірою обрали всі із запропонованих варіантів: 91 % – у процесі формулювання правових позицій в рішеннях судів; 88 % – під час розробки проектів постанов пленуму; 89 % – для підготовки наукових висновків Науково-консультативною радою; 78 % – у процесі аналізу судової статистики, вивченні та узагальненні судової практики; 75 % – під час надання методичної допомоги в застосуванні законодавства судам нижчого рівня.

Крім цього, було додатково зазначено, що наукові висновки інколи використовуються як аргумент в окремих рішеннях Верховного Суду.

Натомість значна кількість респондентів-науковців (39 %) емоційно і критично привернули увагу до проблем у цій сфері. Узагальнено це виглядає так: “враження, що результати досліджень взагалі не враховуються; майже не враховуються; недостатньо враховуються; ніяк не враховуються; про ці досягнення просто не знають; хотілося, щоб вони враховувались, бо бажане поки що перевершує дійсне; на жаль, Верховна Рада України випередила як науку, так і судову практику”.

Також слушно було запропоновано розробити законопроект про впровадження наукових досліджень в законопроектну сферу.

7. На запитання: *“Якою мірою реалізується цивільно-правова політика у правозастосуванні (в тому числі – під час тлумачення законів та інших актів)?”*, відповіді серед науковців розподілилися таким чином: “достатньо” – вважають 9 % респондентів; “швидше достатньо, ніж недостатньо” – 20 %. Відповідь “швидше недостатньо, ніж достатньо” обрала найбільша кількість опитаних – 50 %. Варіант “недостатньо” обрали 21 % фахівців.

Практики відповіли так: варіант “достатньо” – не обрав жоден респондент; “швидше достатньо, ніж недостатньо” – 4 %. Найбільш популярною була відповідь “швидше недостатньо, ніж достатньо”, її обрала переважна більшість опитаних – 93 %. Варіант “недостатньо” обрали 3 % фахівців.

У категорії “інше” фахівці зазначали: “потрібно вивчати це питання; цивільно-правова політика не має нормативно-закріпленого характеру; політика не розроблена, тому правозастосування здебільшого має прецедентний характер”.

8. Останнє питання анкети було сформульовано у такій редакції: *“Чи існує соціальна зумовленість становлення цивільно-правової політики як відповідної діяльності держави, а також розробки цього наукового напрямку?”*

Більшість опитаних (41 %) висловились “за” цивільно-правову політику. Деяко менше (39 %) мають певний сумнів, але все ж таки виявили оптимізм, обравши варіант відповіді “швидше так, ніж ні”. Певна частина опитаних (15 %) наразі вагається і схильна вважати, що “швидше ні, ніж так”. Лише 5 % респондентів відповіли категорично “ні”.

На підставі загальної оцінки результатів проведеного соціологічного дослідження ми дійшли таких висновків.

1. Фахівці у галузі правознавства загалом оптимістично сприймають факт наявності цивільно-правової політики як різновиду правової політики і підтримують розробку відповідної доктрини та впровадження її здобутків у практичну діяльність.

Зроблений висновок ґрунтується на опрацюванні одержаних результатів опитування за регіональним принципом: відповідаючи на ключові питання анкети стосовно цивільно-правової політики як реальності, переважна більшість респондентів (сумарно за регіонами й окремо від кожного навчального закладу) схиляються до позитивної відповіді.

Водночас проблематика цивільно-правової політики для багатьох юристів стала своєрідним відкриттям. Таку необізнаність, на нашу думку, можна пояснити зокрема неготовністю окремих вчених вийти із зони наукового комфорту, подивитись на класичні питання під іншим, нетиповим кутом зору. Щоправда, загалом зафіксоване ставлення респондентів до порушених питань ілюструє можливість розв'язання аналізованої проблеми і зрушення доктринальних досліджень у цій сфері з “мертвої точки” та подальшого практичного впровадження їх результатів.

2. Слід визнати відсутність належної уваги наукової спільноти до проблеми міждисциплінарних зв'язків, зокрема у цивільному праві; йдеться про обговорення і дослідження суміжних або спільних наукових проблем. Про це може свідчити показник (негативного ставлення респондентів) щодо визнання необхідності врахування передусім потенціалу цивільного права під час вирішення питання про встановлення (виключення) кримінальної чи адміністративної відповідальності за певні діяння (17 % респондентів).

Вселяє надію показник переважної більшості опитаних (51 %), які позитивно сприймають необхідність першочергового врегулювання відповідних відносин з максимальним використанням можливостей цивільного права. Необхідно також взяти до уваги позицію 32 % опитаних, які висловили сумнів, але схиляються до позитивної відповіді на порушене запитання.

3. У діапазоні нашого розуміння викликає подив дещо непевне ставлення науковців до необхідності ухвалення Концепції правової політики. Хоча більшість із них висловились “за”, це відобразилося лише у 39 % опитаних. Натомість 61 % практиків визнають таку необхідність; 39 % – сумніваються, але все ж таки схильні до позитивної відповіді.

Зарубіжна практика існування подібних концепцій ілюструє позитивний досвід системного використання наявного потенціалу права і має бути впроваджена в Україні. Більше того, у багатьох інших сферах вітчизняного правового регулювання відповідні концепції ухвалюються [7].

4. Заслугує на підтримку пропозиція щодо розроблення законопроекту про впровадження наукових досліджень у законопроектну сферу. Ухвалення такого закону слугуватиме укріпленню належної комунікації суб'єктів правотворчості, правозастосування і доктрини, має посилити наукове супроводження практичної діяльності, а також авторитет юридичної науки.

5. Наразі співпраця науковців і практиків у царині вдосконалення чинного законодавства, усунення прогалин у правотворчій, правозастосовній і доктринальній

формах реалізації цивільно-правової політики є мінімальною. На жаль, упродовж років, від дня проголошення незалежності України, утвердилася негативна тенденція – ігнорування наукового супроводження будь-якої практичної діяльності. У багатьох чиновників склалося хибне уявлення про недоцільність державного фінансування наукової діяльності, і як наслідок – щорічне скорочення витрат на науку. З одного боку, відсутня зацікавленість суб'єктів законодавчої ініціативи результатами відповідних наукових досліджень, з іншого – втрата віри науковців у важливість своїх наукових здобутків і їх потенційне втілення у життя. Зрештою, кінцевим результатом зазвичай маємо несприйняття спеціалістами законодавчих удосконалень, а владою – доктринального потенціалу.

Необхідно зазначити, що низький рівень довіри до результатів наукових досліджень певною мірою зумовлений тим, що проблема практичної цінності наукових досліджень не має очевидного розв'язання, потребує додаткового самостійного вивчення, а подекуди відсутній достатній рівень наукового та практичного змісту досліджень або низький рівень кваліфікації науковців.

Результати нашого соціологічного дослідження переконливо свідчать (і це підтверджується іншими подібними дослідженнями [8, с. 9–10]), що існує нагальна необхідність налагодження конструктивної комунікації між соціальними інститутами, задіяними у відповідній сфері правового регулювання. Через брак такої комунікації наукові дослідження доволі часто здійснюються без реального втілення їх результатів у життя (вони кладуться “під сукно”), а законодавець рухається навіпомацки і хаотично ухвалює нормативно-правові акти; у подальшому розпочинається безкінечний етап внесення змін і доповнень до них.

Поза всяким сумнівом, результати здійснених в Україні наукових досліджень можуть і мають бути вагомим ресурсом підвищення ефективності цивільно-правового регулювання. Власне завданням цивільно-правової політики у цьому питанні і є здійснення позитивного впливу на його вирішення.

Проаналізовані нами соціологічні фактори соціальної обумовленості цивільно-правової політики (за результатами власного соціологічного дослідження) переконливо свідчать про реальність власне такого напрямку державної діяльності і необхідність розвитку відповідної доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Осипова Н.П., Воднік В.Д., Клімова Г.П.* Соціологія: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
2. Див., наприклад: Борисов В.И., Гизимчук С.В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения. Х.: Консум, 2001. 160 с.; Пашенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. 449 с.
3. *Новикова С.С.* Введение в прикладную социологию. Анкетирование: учеб. пособие. М.: СпортАкадемПресс, 2000. 102 с.
4. Див., наприклад, кандидатську дисертацію, що захищена за двома спеціальностями: Прысь Л.Е. Гражданско-правовое обеспечение профилактики наркотизма: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право; 12.00.03 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Волгоград, 2006. 159 с.
5. Див., зокрема: Кленова Т.В. О совместимости публичного и частного интересов в уголовном праве. Уголовное право. 2006. № 2. С. 41–45; Мотин О.А. Частный интерес в системе

© Muzyka Lesia, 2020

объектов уголовно-правовой охраны: монография / под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. Н.И. Пикурова. Самара: Самар. гуманит. акад., 2006. 180 с.; Сумачев А.В. Диспозитивность в уголовном праве: теоретико-прикладной анализ: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Екатеринбург, 2006. 346 с.; Сидоренко Э.Л., Карабут М.А. Частные начала в уголовном праве. СПб.: Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2007. 212 с.; Соотношение частных и публичных интересов в условиях реформирования законодательства Российской Федерации: монография / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.Ю. Бакаевой. М.: Юрлитинформ, 2010. 264 с.; Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 496 с.; Коршунов Н.М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики: монография. М.: Норма: ИНФРА-М, 2015. 240 с.; Лопашенко Д.В. Соотношение частного и публичного в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. М., 2018. 203 с.

6. *Карчевський М.В., Карчевська О.В.* Практичний доказ деяких соціальних теорем та їх застосування в контексті політики боротьби зі злочинністю. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2016. Вип. 1. С. 12–26.

7. Див., наприклад: Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 46–47. Ст. 404.

8. *Карчевський М.В., Кудінов А.С.* Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, 2016. 44 с.

REFERENCES

1. *Osyrova, N.P., Vodnik, V.D., Klimova, H.P.* (2003) *Sotsiologhiia. Sociology: textbook*. K.: Jurinkom Inter. 336 p. [in Ukrainian].

2. See, for example, Borisov, V.I., Gizimchuk, S.V. (2019) *Ugolovnaya otvetstvennost za narushenie pravil, norm i standartov, obespechivayuschih bezopasnost dorozhnogo dvizheniya*. “Criminal Liability for Violation of Rules, Norms and Standards that Ensure Road Safety”. Kh.: Konsum, 2001. 160 p. [in Russian]; Pashchenko, O.O. *Sotsialna obumovlenist kryminalno-pravovykh norm*. “Social Conditionality of Criminal Law Norms”: thesis ... Dr. Jurid. Science. Kharkiv. 449 p. [in Ukrainian].

3. *Novikova, S.S.* (2000) *Vvedenie v prikladnyu sotsiologiyu. Anketirovanie*. “Introduction to Applied Sociology. Questioning”: textbook. M.: SportAkademPress. 102 p. [in Russian].

4. See, for example, a PhD thesis defended in two specialties: Prys, L.E. *Hrazhdansko-pravovoe obespechenye profylaktyky narkotyzma*. “Civil Law Support of Drug Abuse Prevention”: dis. ... Cand. Sci. (Law): 12.00.03 – civil law; business law; family law; private international law; 12.00.03 – criminal law and criminology; penal law. Volgograd, 2006. 159 p. [in Ukrainian].

5. See, for example: Klenova, T. V. (2006) *O sovместимости publichnogo i chastnogo interesov v ugovnom prave*. “On the Compatibility of Public and Private Interests in Criminal Law”. *Criminal Law* 2, 41–45 [in Russian]; Motin, O.A. (2006) *Chastnyiy interes v sisteme obyektov ugovno-pravovoy ohranyi*. “Private Interest in the System of Objects of Criminal Law Protection”: monograph / ed. N.I. Pikurova. Samara. 180 p.; Sumachev, A.V. (2006) [in Russian]; *Dispozitivnost v ugovnom prave: teoretiko-prikladnoy analiz*. “Dispositiveness in Criminal Law: Theoretical and Applied Analysis”: thesis ... Doct. Sci. (Law): 12.00.08. Ekaterinburg. 346 p. [in Russian]; Sidorenko, E.L., Karabut, M.A. (2007) *Chastnyye nachala v ugovnom prave*. “Private Principles in Criminal Law”. SPb.: Publishing house of R. Aslanov “Legal Center Press”. 212 p. [in Russian]; *Sootnosheniye chastnykh i publichnykh interesov v usloviyakh reformirovaniya zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii*. “The Ratio of Private and Public Interests in the Context of Reforming the Legislation of the Russian Federation: monograph / ed. O.Yu. Bakaiev. M.: Jurlitinform, 2010. 264 p. [in Russian]; Sidorenko, E.L. (2013) *Dispozitivnyiy rejim ugovno-pravovogo regulirovaniya*. “Dispositive Regime of Criminal Law Regulation”: monograph. Moscow: Yurlitinform. 496 p. [in Russian]; Korshunov, N.M. (2015) *Konvergentsiya chastnogo i publichnogo prava: problemy teorii i praktiki*. “Convergence of Private and Public Law: Problems of Theory and Practice”: monograph. M.: Norma: INFRA-M. 240 p. [in Russian]; Lopashenko, D.V. (2018) *Sootnosheniye chastnogo i publichnogo v ugovnom prave*. “The Ratio of Private and Public in Criminal Law”: thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.08. M., 203 p. [in Russian].

6. *Karчевський М.В., Карчевська О.В.* (2016) *Praktychnyi dokaz deiakykh sotsialnykh teorem ta yikh zastosuvannia v konteksti polityky borotby zi zlochynnistiu*. “Practical Proof of Several

© Muzyka Lesia, 2020

Social Theorems and Their Implementation into the Context of Crime Control Policy”. Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko. Issue 1. P. 12–26 [in Ukrainian].

7. On the Concept of State Family Policy: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of September 17, 1999. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. No 46–47. Art. 404 [in Ukrainian].

8. *Karchevskiyi, M.V., Kudinov, A.S.* (2016) Efektyvnist kryminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini. “Effectiveness of Criminal Law Regulation in Ukraine: Information and Analytical Materials Based on the Results of a Survey of Experts”; Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Luhansk State University of Internal Affairs Affairs Named after E.O. Didorenko. Severodonetsk. 44 p. [in Ukrainian].

UDC 347(477)

Muzyka Lesia,

Cand. Sci. (Law), associate professor, Associate Professor of the Department of Private Law of the National University “Kyiv-Mohyla Academy”, Kyiv, Ukraine

ON THE SOCIAL CONDITIONALITY OF FORMATION OF CIVIL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE (ACCORDING TO THE RESULTS OF THE SOCIOLOGICAL RESEARCH)

Paper analyzes the issue of social conditionality of civil policy, which is suggested to understand the need to substantiate objective circumstances: a) the relevant doctrine concerning the past, present or future; b) an independent direction of state activity as a type of legal policy (current and future) in the field of legislative regulation of civil law relations, as well as the practice of civil law.

Regarding the doctrinal aspect of the problem, it is noted that it is primarily about scientific knowledge and theoretical development of the direction of the state in the civil law sphere. The purpose of such a doctrine is to recognize the creation of optimal civil law and its effective application in legal practice.

It is determined that the scientific formation of civil law policy is necessary, in particular, for: simultaneous consideration of public and private interests, guaranteeing their balance; ensuring legal protection and protection of private interests; ensuring abuse by the state in private relations. Methodological research in this area should focus on the organic combination and relationship of private and public interests, which balance should be a priority in regulating the relationship between the state and the individual.

The second aspect of civil law policy concerns the optimal activities, especially of the state and its other actors, to form and implement this type of legal policy (through government analysis, tactics, strategy, management, and monitoring the implementation of relevant decisions in civil relations). Civil law policy as a type of state activity should be based on the developed doctrinal provisions, which are embodied in the relevant concepts, programs, regulations and law enforcement acts.

© Muzyka Lesia, 2020

The problem of social conditionality of the formation of civil law policy is revealed through the study of relevant factors. Under such factors it is suggested to understand the system of certain conditions, factors, circumstances, events, facts and so on, which is the driving force of the formation and development of civil law policy.

According to the author, the following main factors of social conditionality of the formation of civil policy should be identified: axiological, historical, socio-economic, legal, political, doctrinal (in the field of law), law enforcement, sociological ones. Research article considers the actual sociological factors. It is emphasized that their detailed description will contribute to the understanding and substantiation of the studied phenomenon. This vision was realized through a relevant sociological study conducted by the author during 2017–2019.

Keywords: civil law policy, social conditionality, factors of social conditionality, sociological research.

Отримано 12.06.2020